

СРПСКО ЕТНОКУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ У ДЕЛИМА СТРАНИХ НАУЧНИКА

УЗ ТЕКСТ СВЕТЛАЊЕ И НИКИТЕ ТОЛСТОЈ

Светлана Михајловна и Никита Иљич Толстој припадају кругу најзначајнијих савремених московских научника, кругу који је у светској лингвистици познат под називом Московска (Московско–Тартуска) лингвистичка школа. Баве се истраживањима фолклора, етнологије, митологије, лексикологије и дијалектологије словенских народа. Међу њиховим радовима неколико изванредних студија посвећено је питањима нашег језика и фолклора. Разлог тако добром познавању нашег народа и његове духовне културе је и то што је Никита Толстој, иначе праунук Лава Николајевича Толстоја, наш »земљак« (рођен у Вршцу 1923, до 1944. године живео у Југославији). Овај рад, који је написао заједно са Светланом Михајловном, из кога објављујемо два поглавља*, од изузетне је важности за нашу фолклористику и етнологију. То је један од првих потпуних, систематских приступа једном обредном наслеђу нашег народа, које је сада први пут широко расветљено и дато не само у јужнословенској него и општесловенској перспективи (исцрпно је упоређено са фолклорним материјалом из руског Пољесја, у коме се већ годинама врше фолклорна истраживања под руководством Н. И. Толстоја).

О значају овога рада који се бави традиционалним народним метеоролошким представама у вези с градом, а који се односи на српску етнокултурну зону, доста говори и реченица самих аутора из уводног дела њиховог текста: »Обилан српски материјал, повезан са специфичним месним облицима духовне културе, до сада није био предмет систематизације, уопштавања и осмишљавања у општесловенској перспективи, а почесто је остајао и сасвим непознат за истраживаче, будући да је био расут у ретким и тешко доступним издањима«.

Метеоролошка тема уопште и, у оквиру ње, тема борбе против града, заузима важно место у словенским митолошким представама. У нашем народном веровању ова тема обилује мноштвом најразличитијих ритуалних мотива и предмета. Неки од њих су чак јединствени и за сада без паралела у веровањима других словенских народа. У том погледу, по речима аутора, драгачевска област је до те мере засићена свим могућим ритуалима заштите од града да може да служи као модел целе српске етнокултурне зоне.

Међу бројним радовима српских етнолога о овој теми, посебно место припада веом исцрпном чланку Радована Маринковића »Борба против града у Драгачеву« (објављеном у Зборнику радова Народног музеја у Чачку, књ. V, 1974), на којем су Светлана и Никита Толстој у великој мери и засновали овај свој рад.

Преводиоци

* Текст ће у целини бити објављен до краја године.

ЗАБЕЛЕШКЕ ИЗ СЛОВЕНСКОГ ПАГАНСТВА

ЗАШТИТА ОД ГРАДА У ДРАГАЧЕВУ И ДРУГИМ СРПСКИМ ЗОНАМА*

I. »РАСЕЦАЊЕ« ОБЛАКА И ЊЕГОВО ЗАСТРАШИВАЊЕ (СЕКИРОМ, КОСОМ, СРПОМ И Т. СЛ).
ПРЕГРИЗАЊЕ ГРАДЉИКЕ. ОДГОН ОБЛАКА ПРУТОМ »УСТУКАЧЕМ«, РИКОМ, БУКОМ, ОПТРЧАВАЊЕМ ОКО КУЋЕ И Т. СЛ.

Радован Маринковић није у свом чланку давао податке о истим ритуалима који се понављају у разним насељеним местима. Зато је тешко да се одреди која је врста дејства, и с каквим предметом, била најраспрострањенија у Драгачеву. Ипак би се, вероватно, начин одгона градоносног облака *махањем косом* могао да сматра најомиљенијим и типичним за Србе–Драгачевце (бр. 28, 51, 90, 102**). Тако у селу Горачићи, ако се косачи задесе на ливади, па наиђу опасни облаци, косачи су насађивали косе *наопако* на косишта и махали према небу (бр. 28) (упор. ниже на стр. 9, облачење изврнуте одеће у истом селу). Још су махали косом на облак и говорили:

– Устук', Мркоња,
Поломише ти се кола!

После тога су забијали косу у земљу, окрећући је оштрицом према облаку (бр. 51). Ту је већ присутан вербални, усмено-молбени део ритуала, карактеристичан за више од половине драгачевских записа.

У селу Губеревци с косачи, затечени у пољу, махали косама да »расеку« облак с градом. При том су певали:

*Еј, облаче,
Немој на косаче!*
(бр. 90)

У селу Младошевци (у близини града Жепча — централна Босна), домаћин је при појави града износио из куће косу и постављао је под стреху оштрицом навише, тако да се капље које падају расецају на њу. Босански сељаци су веровали да на тај начин расецају облак и град (Драг. НПСП, 318).

У селу Драгачице, да не би било града, из куће су у двориште излазили мушкарац и жена. Жена је махала секиром, а мушкарац косом, једновремено и гласно вичући: »Спаси нас, спаси Боже!« Затим су се гласно обраћали утопљеницима и обешеницима из села с молбом да врате облак тамо одакле је дошао и тако спасу летину (бр. 102). У селу Крстац секира се постављала на дворишту пљоштимце, сечивом према облаку, и тим самим »облак се расецао и губио снагу« (бр. 96).

Тако је, по веровању српских сељака, градоносни облак могла, осим косе, да расече и *секира*. Секире су бацали ка облаку, а потом их побијали у земљу. То се радило зато да се »град расече напола (»располути«) секиром и отера

* Заметки по сљавском узычеству. 5. Защита от града в Драгачеве и других сербских зонах. У књ. Славянский и балканский фольклор, М.: Наука, 1981, стр. 44–120

** Бројеви у заградама односе се на нумерисане примере из чланка Радована Маринковића.

у земљу» (бр. 45). Тако су радили у селу Вича, а у селу Горњи Дубац секиру су само бацали сечивом према облаку, али су при том викали:

*– бјежи, чудо, бјежи, бјежи!
Код нас је веће чудо:
Ђевојка родила копиле,
Његовом нас кошуљицом покрила,
Све нас од напасти заклонила.
Иди, иди, чудо,
Иди у брдо, у планину!*
(бр. 73)

Овде је врло интересантан моменат плашења градоносног облака, његово застрашивања невиденим, нечувеним, натприродним догађајем по принципу – бежи чудо, овде је још веће чудо, и још већа чудеса. Могив рађања ванбрачног детета од стране девојке среће се у читавом низу драгачевских одагнавајућих молитви. Он може да буде схваћен у вези са српским народним представама да ванбрачно дете («копиле»), закопано у земљу, изазива сушу, а бачено у воду (реку) и утопљено у њој, обратно – штетну, дуготрајну кишу. У северозападној Србији, у Мачви (село Табановић у околини Шапца), по сведочанству М. Рабреновића (крај XIX и сам почетак XX в), сматрало се, ако град снажно бије село, да је томе разлог ванбрачно дете закопано у том селу: град ће да пада све дотле док вода не ископа дечји леш (Трој. ГСЖО, 182). Аналогно томе, у Хомољу су сељаци натојали да набу, раскопају гроб ванбрачног детета и полију га водом, а затим га опет закопају да би се прекинула суша и изазвала киша (Мил. СНОСХ, 394).

С друге стране, у источној Србији у области Алексинца на Јужној Морави сматрале су да обилне и прекомерне кише падају због тога што је нека жена утопила у реци своје ванбрачно дете, и киша ће да пада све дотле док се река не разлије преко обала и не избаци трупло детета на земљу (Трој. ГСЖО, 202). У Херцеговини, Босни, Србији и Ресави такође је сматрано да утопљено ванбрачно дете изазива олују с кишом, или дуготрајну кишу (Ђорђ. ПВПНН I, 74; Фил. ЖОНВН, 205; Трој. ГСЖО. 334). Слична веровања распрострањена су и на другим српским територијама и у другим словенским земљама.

Горе наведени чин окретања косе има аналогију у ритуалу који се вршио у Горачићима: сељаци су на ралици обртали раоник на супротну страну и тиме «окретали и враћали опасне градне облаке» (бр. 20). Други начин «окретања» градоносног облака у Драгачеву (у селима Горачићи и Гуча) било је облачење одела наопако – «да се облак врати».

Извртање или превртање заједно са низом других дејстава среће се прилично често у српским ритуалима одгона града. Тако у Вини (зона Лесковачке Мораве), за време града износе напоље оклагију, претурају на дворишту кола наопако, пале крстасту свећу и пуцају у облак (Ђорђ. ЖОНЛМ, 558). Ритуал превртања ради заштите од града познат је и у зонама прилично удаљеним од Србије. Тако, у западној Хрватској у области Карловца, по сведочанству В. Лорковића с краја прошлог века, сељаци су при појави града превртали све што им се налазило на дворишту: кола увис точковима, сто ногама навише, косе оштрицом увис, да би «цопрњак», уколико падне на косу с неба, погинуо (Ђорђ. ПВПНН I, 96). Упор. ниже превртање округле трпезе, а исто тако и превртање саоница (кола) на гробу покојника или на дворишту.

Обичај изношења секире распрострањен је у Србији на територији знатно шириј од Драгачева. Он је познат у североисточној Србији – у Ресави, Хомољу, у околини Бољевца. У Хомољу су сељаци, да би зауставили град, износили на двориште секиру и постављали је оштрицом ка небу (Мил. СНОСХ, 393); у ресавском селу Медвеси за време грмљавине и града «једне

бабе узму нож и секиру, па забоду до пола у земљу и не ваде док не прође облак, јер су хале пред облаком па да се препадну» (Трој. ГСЖО, 155), а у околини Бољевца су, када је падао град, износили оштре предмете – секиру, нож и т. сл. и забадали их у земљу (Грб, СНОСБ, 333). У југоисточној Србији, у Јовцу (Врањски крај), за вареме града су износили под стреху секиру и стављали је оштрицом увис (Вељ. ОВЈ, 391), а у северозападној Србији, у Поцерини, махали су косом или секиром на облак, а понекад га »прекрштавали« тим истим предметима и потом их постављали оштрицом ка небу поред ниске трпезе изнесене на двориште (Јеф. ОГП, 285–286) (о трпези в. ниже, део II). У Срему (село Оролик), када је почињао град, жене су истрчавале, заустављале се пред кућом и забијале секиру у земљу. Ако при руци није било секире, заривале су нож или бацале на земљу жарач и саџак. При том су мислиле да на тај начин може да се заустави град (Баб. Орол. 63).

Интересантан је ритуал бацања чекића (»мацоле«) у правцу градоносног облака, праћен псовањем олује, што је радио некада Михајло Спасојевић (рођ. 1899 г.) из села Горачића (бр. 49). Псовање је као одбрамбено средство од лесника и ђавола било познато и северновеликоруским (кастромским) мужицима^{1*}.

Као и у Пољесју, и Срби у Драгачеву употребљавали су одмах неколико ритуалних предмета ради одварања града. У Горачићима су износили у двориште секиру, мотику, косу и срп. Сваким од тих предмета појединачно су махали према облаку и викали:

– *Машем ти сјекиром,
Иди у планину – сјеци!
Машем ти мотиком,
Иди у планину – копај!
Машем ти косом,
Иди у планину – коси!
Машем ти српом,
Иди у планину – жањи!*
(бр. 39)

У селу Тијање на брдо се пела жена у белој кошуљи и машући српом дозвала последњу утопљеницу из села говорећи у једном даху:

– *Ој Милева утопљенице!
Не дај твојим бијелим овцама
на наша зелена поља!
Ђерај и' брдима и косама,
ђерај у сиње море!
Родила ћевојка дијете,
дијете од седам година
и повила га у бијеле пелене.
Не иди, чудо, на чудо!*
(бр. 3)

Овде се, поред оштрих предмета као што су срп, секира и коса, и застрашивања натприродним догађајем – рођењем седмогодишњег детета од стране девике, појављује распрострањен код свих јужних Словена и широко познат код Срба, Македонаца и западних Бугара, мотив утопљеника (утопљенице). Он је у разним варијантама познат и у Драгачеву. Утопљеници воде стада оваца или крупне рогате стоке – градоносне облаке. Овај архаични индоевропски мотив биће размотрен ниже после других сличних примера.

У бајањима је интересантно повијање белим пеленама које се понавља и у другим варијантама запомагања, а у радњама – употреба повоја (»сповивач«) у својству апотропеја од града (в. ниже). На крају, бела кошуља жене – из-

* Напомене и списак условних скраћења биће објављени уз други део текста, у следећем броју.

вршитељке ритуала може да буде протумачена као непотпуна или симболична нагота. В. ниже оптрчавање куће док пада град од стране нагих жена.

У суседству Драгачева, у ужичком крају, по сведочанству М. В. Кнежевића, осим жена, »растеривање градобитине врше људи, обично закрштавањем помоћу косе или секире по ваздуху, или неке воћке као и казивањем нарочитих речи, молби и песмица, које као да имају култно значење и које увек оно што казују – казују погрешно, наопако и унатраг: верује се да ће се само тако град умањити и одвратити, а летина сачувати од пропасти. Том приликом обично се пита »Кад је био Ђурђев-дан?« – а одговара се, ако је био у недељу, за један дан унатраг, тј. у суботу. Ако хоће да се градобитним облацима обрати молбом, онда се пита: ко је последњи утопљеник и тада се она упућује њему. У ужичком крају последњи је утопљеник био Тадија Томић, и молба, који сам чуо (тј. Н. и С.Т.), гласила је: »О Тадија Томићу, врати говеда у планину и недај у нашу летину! (село Биоска – Кнеж. РГУК, 176).

По саопштењу М. В. Кнежевића, у том истом ужичком крају »да се градобитина одбије од села, постоје још и ове песмице:

Имам ћерку седмакињу:

Губер сам јој изаткала,

Три би села покрила.

Два би села покрила.

(село Станари)

Или:

Еј море, ко то иде озгор?!

Не ид' дољам' даље!

у нас има неко чудо,

Да се ти чудиш нашем чуду!

У нас има ћевојка:

Дијете је родила

Д'јетету је тринаест година,

А мајци је седам година:

Поп држи, а кум крићава.

(село Солотуша)

Ове се речи казују на пољу, док пада »градљика« и то необично јако, као да се нешто страшно хајка и растерује, уз вику и алакање свих присутних« (Кнеж. РГУК, 176–177).

У Срба, исто као и у Пољесју (Тол. Зам. 3–4) и у неким другим словенским етнографским зонама, у својству заштитног (одагнавајућег) средства од града, познат је ритуал прегризања или гутања градљике. Овај је ритуал због своје специфичности искључиво околионалан, непосредно повезан с падањем града, и зато нема превентивну варијанту. Тако је у Шумадији, у Такову, »када почне град, да би одмах престао, потребно, чим падне прва градљика, да се она узме и поједе. У Јабланици (иста зона) »неки кажу да градљику треба уденути за појас« (фил. Так. 221), а у области Лесковачке Мораве, »да град престане, непорођено дете (последње дете у породици, после кога се није родило друго – Н. и С.Т.) треба да поједе неко зрно града (»градушке«) (Ђорђ. ЖОНЛМ, 558). Исти такав ритуал забележен је у зони Велике Мораве у Левчу и Темнићу (Миј. – Буш. ТРССЛТ, 108).

Северно од Лесковца, у селу Печеневци и његовој околини, када је падао град, износили су на двориште секире, превртали кола, пуцали у облаке и давали »непорођеној« деци да гутају градљике. Неке жене су бајале у сито, обрћући га према облаку (Трој. ГСЖО, 144). Северно од означене зоне у области Бољевца забележено је да »неки гутају градљике да би престао град« (Грб. СНОСБ, 333). У југоисточној Србији у области Врања (Врањско Поморавље),

исто тако последње дете («истришче, истричек») треба да поједе градљику («зрно крушка»), да би се село спасло од града и непогоде (Ник. – Стој. ВП, 429).

У источној Србији, југозападно од Ниша у селу Стара Божурња, када је падао град, размахивали су у круг ситом изнад главе, палили свећу од Бадњег дана и пуцали из пушке напуњене на Бадњи дан (в. ниже део IV о обредима одгона града који су у вези с Бадњим даном и Божићем). При том је »непорођено дете« гутало прву градљику и викало:

*Усту, облаче!
Куде нема стока,
Куде нема деца да плачу,
Куде нема људи,
Куде се жито не рађа,
Куде прасци не цвичу
И јагањци не блеју,
Куде нема телци да ричу!
Над пусто Црно Море
Или на Старе Планине,
Где живина нема!*

(Трој. ГСЖО, 146–147)

У Сретечкој Жуни (на српско-македонској граници, близу Призрена) прву градљику не прегриза последње дете од браће и сестара («непорођено дете»), него прво («првенче»). У том случају, по старом веровању Срба мештана, град је морао да престане (Ник. ПВОСЖ, 125).

У северној Македонији, у кумановској зони, такође се сматра »да ће град да престане ако једну (или три) градљике поједе прво дете у мајке («кое је прво дете у мајку») (Ник. ЗОЗРК, 347). Код Бугара, у селима Сливенског, Габровског и Казанлушког округа (а вероватно и у другим зонама), прво или последње дете у родитеља гутало је градљику да би престао град (Мар. НВРНО, 30). Код Словенаца су, с тим истим циљем, гутали прву градљику, а некада је бацали у ватру (Möd. VUOS, V, 267) (Пољеске, бугарске и словеначке ритуале подробно смо описали у претходним забелешкама (Тол. Зам. 3–4).

Нарочито значење за прасловенска и индоевропска упоредна проучавања имају српске народне митолошке представе о градоносним облацима као белим крвама и биковима («белим говедима»)² које напасају утопљеници. О таквом схватању писао је још А. Н. Афанасјев у свом знаменитом тротомном раду о словенској митологији³, мада је словенски материјал, којим је он располагао, био сасвим скроман. Како средином XIX в. тако и данас боље су познати староиндијски (и новоиндијски), германски, старогрчки и други подаци, него словенски. На основу тих веровања могу да се разумеју, етимолошки аргументују и растумаче неки јужнословенски, пре свега словеначки, називи за дугу: *mavrica, mavra, šavra-mavra, božja mavra dr.* ⁴ Када се то узме у обзир постаје такође разумљивији, прилично изолован, и без паралела у другим словенским зонама (које можда још нису откривене), следећи српски обред одгона града. У Драгачеву у селу Горачићи чувани су воловски рогови. Кад су се приближавали опасни градоносни облаци, њих су бацали у сусрет облацима да би се они вратили назад (бр. 16).

С представом о облацима као стаду рогате стоке («говед») повезан је ритуал одгона облака »стукачом«, прутом којим се гоне волови. У селу Каона тада вичу: »Устук, бачи, јачи наши бачи!« (бр. 63). У селу Вича молбени одгон је сложенији:

*– Устук', биче,
Не дај твојим бијелим говедима!*

*Наша су црна, вашу ће надјачати.
Побиће ваша говеда!
(бр. 86)*

Тема борбе белих и црних крава, бикова (говеда) или оваца – небеских и земних (а можда и хтонских⁵) – садржана је у многим одагнавајућим молитвама градоносног облака, независно од тога прате ли она ритуале с чобанским прутом или дејства друге врсте, која нису у вези с мотивом небеске стоке. У већини таквих молитви небеска стока се назива белим говедима, стадом, овцама, воловима⁶, а земна – црним (упр. драгачевске текстове бр. 1, 3, 4, 10, 12, 23, 52, 68, 83, 86).

Ипак у селу Алин Поток на Златибору (нешто западније од Драгачева) у одагнавајућем повику фигурирају црна небеска говеда, а не бела:

*– Ај, (Јоване), потопљениче,
Не дај вамо тим црним говедима;
Да не иде чудо на чудо!
У нас је веће чудо:
Девојка седмоготка родила дете
И сву летицу покрила
Детињим хаљиницама.
(Дрнд. НГ)*

Веома је могуће да митолошки значајним треба да се сматра пре свега само супротстављање небеске и земне стоке (беле и црне) и у мањој мери – симболика боје, иако није искључено да и она има древне и дубоке митолошке корене, који за сада остају недовољно јасни.⁷

У Горачићима је одгон градоносног облака »стукачом« могао да се врши без молбеног вапаја, али је он усложњен у другом правцу, пошто је ритуално везан за прво орање. У пролеће, када су изгонили волове, узимали су прут »стукач«, преламали га на пола и једну половину заоравали у прву бразду, а другу чували за случај појаве града, да би њом одагнали облак (бр. 26). Постоји и запис молитве из Горачића. Док жене машу »стукачом«, вичу:

*– Стук' назад!
Стук' назад! Стук' назад!
Немој вамо!
Еј, врати се, еј, врати се!
Вамо има девојка,
Седморо ћеће родила,
Седамдесет пелена изаткала,
Пеленама нас оградила.
Стук', назад!
Стук', назад!
Стук', назад!*

Овај текст из Горачића интересантно је упоредити с текстом из села Пољна, удаљеног од Горачића шездесетак километара (на исток у правој линији), које се налази у западном делу Темнића (јужна Шумадија, Србија). Запис тога текста направио је на самом почетку XX или крајем XIX в. Годор Бушетић:

*– Усту, Мркоња!
Заведи кола око нашега поља;
Овамо има седмогодиња девојка –
Родило се једно мушко чедо.
Све је поље покрила пеленама.
Беж, чудо к чуду,
Овамо има једно горе чудо:*

Порасла је вита јела до ведро неба
 На њој крсташ орао,⁸
 Четири крилета и два кљунета,
 У кљунету црнокорас' нож.
 Отуд лети гавран по облаку,
 Суну се орао
 Те му пресече крилета и кљунета.
 (Буш. Пољн.)

У тексту је интересантан мотив кола који се већ сретао у запису бр. 25 (Драгачево, в. горе; упор. исто тако ритуал превртања кола), мотив јеле који исходи од дрвета света, мотив орла, двокљуног и четворокрилог, који се бори с гавраном, и често сретан у разматраним запомагањима, мотив седмогодишње девојке, њеног ванбрачног детета, пелена које покривају и штите поље, као и формула »чуда«, која је богато предстањена у драгачевским текстовима.

Срби–Драгачевци сматрали су за ефектне начине одгона града разне врсте шумова, рике, крика и цике. При том је интересантно да се спомене да је и овде карактер или врста једног или другог шума зависио од избора симбола, тачније, ритуалних предмета (већ делимично размотрених), и самим тим није био произвољан. Тако се користила рика разгнењених бикова (упор. обреде с воловском запрегом, колима, саоницама, с говећом балегом, представу о облацима као »говедима« и т. сл.), овнујско блејање (упор. српски обреди с јагњетом на Ђурђевдан, с кожом ђурђевданског јагњета), вепрово цичање (упор. обред са свињском сламеном простирком и обором забележен у Пољесју – Тол. Зам. 3–4), псећи лавез (упор. представе о псу као хтонској животињи), лупање и хука празне воденице (упор. заштиту од града воденичном »уставом« у Срба, представе о воденици као месту обитавања и усредсређења натприродних и нечистих сила), паљба⁹. У Горачићима су изводили из стаје разјарене бикове, пуштали их у двориште и присиљавали да ричу на градоносне облаке (бр. 24), понекад су изазивали псе да лају, овнове да блеје (бр. 8), а вепрово скичање било је прањено женском виком и молбама:

– Бјежи, тучо, од нашега поља
 Од нашега жита,
 Од нашега села!
 Наше жито у нашем је пољу,
 У ма'нитом селу,
 Наше жито за нас је родило.
 Бјежи, сило, на утрине,
 јачи смо од тебе!
 (бр. 47)

С ритуалима буке може да се повеже и ритуал дозивања самога себе јаким гласом (повиком). На тај начин старије жене у Гучи одгоне градоносни облак (бр. 104). Експлоратор Радован Маринковић разјашњава само толико да се при том не одазивају, али не објашњава смисао обреда. Смисао постаје јасан из српског обичаја који се вршио у Подримљу (Косово и Метохија): када неко с пролећа први пут угледа змију, он позове самога себе што може гласније. То ради зато да му се змија следећи пут не би приближила на растојање мање од онога на којем се чуо његов глас (Фил. РЕГ, 74). Како се види и у случају с градом циљ је исти – да се не приближи на растојање мање од онога на којем се чуо повик–самозов. Заједно с тим у дозивању самога себе одражава се, највероватније, мотив раздвајања душе, »дводушја«, о чему подробније в. ниже у делу V'.

Воденичари у селу Живица пуштају у рад празну воденицу да што јаче че-

грта и својим чегртањем плаши облаке. У Горачићима су на празној забаченој кући отворана сва врата и прозори да би кроз њих »ушао« градоносни облак и град (бр. 30) (упор. терање облака у пустоши, на »пуста места« – планине, шуме, море, где овца не блеји и петАО не пева и т. сл.). На крају, у градоносне облаке су у Горачићима пуцали из пушака (у Гучи и Ртима из прангија) и при том гласно узвикивали:

– Еј, не дај, брате,
Станко утопљениче!
Не дај бијелим воловима
у наше њиве и вотњаке!
Ђерај и' тамо у недођин!
(бр. 52)

Или су, када се пуцало из прангија, жене трчале наге око куће и викале:

– Бјежи, чудо!
'Вамо је чудо невиђено:
Родила ћевојка дијете, ко вретено.
Набушиће те, поломити . . .
Бјежи, бјежи, чудо!
(бр. 81)

Последњи пример већ се односи на веома важан и архаичан циклус ритуала заштите од града – оптрчавање око куће. Овај ритуал оптрчавања извршавале су само жене, придржавајући се при том, по правилу, услова наготе. Често је још један пратећи моменат могло да буде одагнавајуће молбено запомагање, како се то види из следећих описа:

Информатор Борика Главоњић (рођ. 1911 г) из села Горачића је саопштила: »У Рогачи, знам, жене се свлаче и голе трче око куће да уплаше облак. Кажу да свака мора три пута да оптрчи око куће, а четврти пут да се врати (да оптрчи у обратну страну) да би се и облаци вратили. У Горачићима, колико знам, није одређено колико пута треба да се трчи око куће« (бр. 15). У Губеревцима су се свлачили старији људи и трчали око окућница да би уплашили облак (бр. 94). У Горачићима је такође при појави градоносних облака жена високо задизала скуте, трчала око куће и викала:

– Не иди, ало, на алу
Ова моја ала доста
таки' ала прогутала!
(бр. 48)

Такав исти обред познат је у Расовцу, где су се мушкарци и деца затварали у куће, а старије жене, задигнувши сукње, трчале око куће с повиком:

– Не иди, граде,
На моје јаде.
(бр. 7)

»Плашиле« су градоносне облаке и жене из Каоне и Властељица, разголићујући се испод појаса, трчећи око куће и вичући¹⁰.

– Бежи, чудо, од чуда чудога!
Бежи, чудо, од чуда чудога!
Не можете једно крај другога!
(бр. 66)

На неспојивост два »чуда« – чудеса као на аргумент за одлазак градоносног облака већ смо указивали горе.

Аналоган обичај забележен је у селу Зеокама. Тамо је жена скидала са себе одећу, трчала око куће и викала, обраћајући се неком утопљенику, обешенику или неком од оних који су умрли неприродном смрћу:

– О . . .
Не иди вамо.
Не чудо, на чудо!
Не ћерај овце 'вамо
Да нам чине штету.
Ђерај и', ћерај брдом!
У камен удари.
у ма'нити вир!
(бр. 70)

У селу Губеревици наге жене су трчале око кућа и викале:

– Не иди, црни облаче,
Не иди – земља нам плаче!
Сачувај, сачувај, облаче,
Косаче и копаче,
Све њине помагаче,
Њино добро велико . . .
Сачувај нас!
(бр. 89)

По форми ова бајалица делује као релативно нова, пре свега због римовања – *облаче, плаче, облаче, копаче, помагаче*, мада је по садржају и, што је најглавније, по обраћању облаку као божанству, по молитвеној функцији читавог преклињања, као и по последњим речима »Сачувај нас!« (Уп. срп. »Боже сачувај!«), она веома архаична.

Аналоган обред забележен је у Поцерини (северозападна Србија). Тамо је у селу Метлићу, кад је започињао град, једна жена излазила из куће, стављала градљико у прегачу, а кошуљу задизала до појаса (»заголићила сек«), трчала око куће и викала облацима, именујући и призивајући »погибаоце« да одведу своје »стадо« и »говедас« – краве и бикове. На жалост, аутор описа М. Јефтић не наводи текстове одгона (Јеф. ОГП, 287). У неким случајевима оптрчавање око куће није бележено. Тако се, исто у северозападној Србији, у Мачви, у селу Узвеће крајем прошлог века, нека старица Савка Гемовићка, да би одвела град од свога села, свлачила до гола, повезујући само главу убрадачом, и ишла по прућу и кољу плота, гласно призивајући утопљене и обешене: »Хај, Љубинко, Јоване . . . немојте да ударите овуда, него идите гором и водом!« (Трој. ГСЖО, 145). У области Такова, у селу Прањани, по сведочанству М. Филиповића, тај обред вршило је дете које су терали да не одевено оптрчи кућу, док је старица ишла и »читала« шта је требало. А нешто северозападније у области Ваљева (село Лелић) за време града су голо дете пуштали да трчи пољем и објашњавали тај обичај на овај начин. Дете треба да трчи голо, да би баволи помислили да трчи неко од њиховог рода и поштедели село (фил. Так. 222). Овде информатори очевидно дају поновну интерпретацију обреда.

Врло је архаичан текст из села Рогаче, где су се жене такође свлачиле до гола, трчале око куће и викале:

Около, бого!
Около, бого!
Около, бого!
Тапа-луна, тапа-луна низ Баницу.
Чувај Боже Рогачицу.
Около, бого!
Около, бого!
(бр. 42)

Ту се градоносни облак назива богом, њему се непосредно и обраћају, иако се у самом тексту, као последица употребе две различите форме вокати-

ва (Боже! и бого!), разликује једино и врховно божанство (Сведржитељ) од паганског божанства, конкретизованог у виду градоносног облака – бого! Слични случајеви на примеру других речи и текстова већ су бележени у научној литератури¹¹. На тај начин, у суштински простој лингвистичкој чињеници јасно је изражено, сачувано до наших дана, рано словенско »двоверје«.

Услов ритуалне нагоде извршитељки може да се појављује у низу случајева у слабијој форми, као обичај скидања горње одеће или одређеног дела одеће, на пример мараме. У драгачевском селу Турица, када се појаве градоносни облаци, младе девојке истрчавају у ливаде, скидају горњу одећу и, бацајући »јелечићек« и »прслучићек« у правцу облака, вичу:

– *Колико је знала за мој дом,*

Толико град убио мој род.

(бр. 11)

По свему судећи, девојке у датом обреду праве од себе »жопилек«, тј, незаконито рођену децу која не знају за свој род и на тај начин демонстрирају »чудо«, способно да заустави градоносни облак.

Скидање мараме (скинути мараму – осрамотити се) и расплитање косе забележено је у Драгачеву, у селу Горичићи. При појави градоносних облака скупљало се неколико жена, које су скидале мараме, расплитале кике, распуштале косу и викале као да певају:

– *Наше жито, наше жито*

Не боји се града.

Врати се, врати, граде.

Удри у посјечене шуме,

Удри у труле пањеве,

У залудне кладе,

Удри тамо, граде!

(бр. 56)

Овде већ одсуствује чин оптрчавања, оцртавања, заштите одређеног простора: шире – окућнице, уже – куће, још уже – домаћег огњишта. У принципу, у свим случајевима се врши заштита поља (башти и т. сл.), тј. читавог добра, и заштита саме куће већ је – симболична. Још више је симболична заштита домаћег огњишта, која се вршила у Горачићима на следећи начин: узимала се метла и растурао се пепео око прочевља (ватришта). То се радило зато »да свака ала оде од куће, па и *шипрага* (’град’) (бр. 38).

У селу Лопазу, ради одгона градоносног облака, жене су износиле у двориште пепео у ситу, бацале га у правцу облака, звале »погибаоце« и говориле:

– *О...*

Не дај да нас град потуче!

(бр. 103)

У селу Граб био је познат и начин одгона опасних облака метлом: жена би узахала метлу и трчала ка Овчару, одакле су долазили облаци (бр. 29). Упор. словеначке, пољеске и др. обичаје избацивања метле у двориште у сличној ситуацији (в. ниже и Тол. Зам. 3–4).

У Драгачеву су град још одводили и плашили страшилима (»плашилимак«), ишчуланом с њива (бр. 18), краћом брашна од сусетке и враћањем назад (то су такође радиле жене, да би »вратилек« облак) (бр. 105), првим распукнутим кукурузним зрном при печењу »жокица« – кукурузних пахуљица (бр. 60) и неким другим поступцима који представљају варијанте описаних.

На крају, треба поменути и таква одагнавајућа дејства која су се вршила без помоћи било каквих оруђа или предмета за домаћинство. Тако су у Драгачеву, у селу Церови, при појави градоносних облака старије жене излазиле

из куће у одећи јарких боја, махале рукама према небу и викале, као да запомажу:

*– Не иди, граде,
На наше усјеве,
Него иди у воду,
У дрвље,
у камење!*

(бр. 74)

У Горачићима, су, ако су њиве са усевима биле близу куће, старије жене ишле на њиве, махале на градоносне облаке и викале:

*– Назад, назад, ало!
'Вамо је већа ала,
Чувај се!*

(бр. 21)

У Вичи се, када се појаве градоносни облаци, излазило на велико брдо и викало:

*– Назад, кишо, наоколо!
'Вамо је каловито,
А тамо пра'овито!*

(бр. 41)

У драгачевској Живици, када је селу претио град, старије жене су излазиле пред кућу и викале:

*– Еј, не иди, чудо, на чудо!
Имамо чудо големо:
'воће је родила ћевојка ћевојку,
ћевојку од девет година!
Не иди чудо на чудо:
Имамо чудо големо!*

(бр. 57)

Некада су у том селу овако викали на облак:

*– Не иди, црни облаче!
'Вамо је чудо велико:
'ајдучки се гроб отворио:
'ајдуково тело оживјело,
'ајдучка пушка засјала!
Чувај се, црни облаче!*

(бр. 58)

Сем специјалних молитви, упућених облаку (или предводницима облака – утопљеницима, о чему в. ниже), као одагнавајуће средство могли су да се користе и други поетски текстови, пре свега песме. Тако су у драгачевском селу Вича у давна времена, чобани, када наиђу градоносни облаци, излазили на средину ливаде и певали лирске (љубавне) песме. Сељаци су говорили да се овако певало:

*– На вр' брда шаран–гуја спава,
све се бојим печиће ми драгог.*

(бр. 40)

Ово је једно од ретких сведочанстава о учешћу чобана у ритуалима одгона града, које стиче нарочиту важност у вези са означеним чврстим паралелизмом чобанин – утопљеник и стадо – облаци у српским народним веровањима и у текстовима заклињања градоносног облака.

Коришћење песама ради одгона облака забележено је и ван драгачевске микроне. У селу Разгојно, западно од Лесковца, по сведочанству С. Тројановића, жене су »Басмарским песмама« разгониле градоносне облаке. Садр-

жај тих песама било је мучење пшенице и кукуруза почев од доспевања семена у земљу и закључно с њиховом употребом у јелу. Бог је, по веовању певачица, требало да пожали пшеницу и да спречи град. Сматрало се да је најбоље да се пева о мукама конопље, »јер нема биљке на свету која веће муке претрпи«. »Жена која то пева изиђе у двориште или на чистину, намести се према облаку и пева непрестано гледајући у облак док се непогода не растури« (Трој. ГСЖО, 144).

(Наставак у идућем броју)

Превели
Људмила Јоксимовић и
Вања Станишић